

ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԵԼԻՔ-ՕԶԱՆՋԱՆՅԱՆ

«ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՑԻ» ԺԱՆՐԸ ԵՎ ՊԱՏՄԱԳՐԱԿԱՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

I

Հանճարեղ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակի առթիվ կցանկանալի շատ հակիրճ լուսարանել և արժեքավորել մեծ վարդապետի կենսագիր Կորյունի փոքրիկ երկասիրության մի քանի առանձնահատկությունները:

Կորյունի այդ երկասիրությունը կայուն և ընդհանրացված խորագիր չունի: Այդ գրքույկը մերթ կոչվում է «Պատմություն», մերթ «Վարք» կամ «Յիշատակ վարուց»:

Հարց է առաջանում՝ ի՞նչ է գրել Կորյունը գրական ժանրի տեսագծով պատմություն, վա՛րք, թե՛ մի այլ գրական տեսակի երկ:

Քննությունը պարզ ցույց է տալիս, որ դա իրական-պատմական բազմազան փաստերով հագեցված հասարակական-քաղաքական կյանքի անկողմնապահ և համակողմանի շարադրանք չէ: Այդ զգացել են նաև հնում՝ Մովսես Խորենացին և Ղազար Փարպեցին, ընդ որում վերջինս իր Պատմության մեջ վեր է հանում Սահակ Պարթևի դերը հայ գրականության սկզբնավորության մեջ, իսկ առաջինը խոստանում է հատուկ գիրք գրել Սահակի մասին: Եվ իսկապես, Սահակ Պարթևի մասին մի հատուկ գիրք է գրված եղել դեռևս 5-րդ դարում և վերագրվել է Խոսրով Կորովի պատմագրին՝ «Պատմութիւն ս. Սահակայ հայրապետին» (տե՛ս իմ առաջաբանը «Корюн. Жизнь Маштоца» և Անասյանի Մատենագիտություն, էջ LIV):

Միևնույն ժամանակ դա նաև վարքաբանություն չէ՝ նեղ իմաստով վերցրած՝ լի հրաշագործություններով, հոգու և մարմնի հրաշապատում բախումներով ու «վարքերին» հատուկ նահատակություններով: Հետևաբար դա ժանրային տեսագծով մի ուրույն երկասիրություն է:

Մեր կարծիքով, դա ուրիշ ոչինչ է, եթե ոչ ներբողյան, որի կետ նպատակն է գովերգել, փառարանել մեծ վարդապետին ու նրա անբաղդատելի հոգևոր սխրագործությունը:

Մեր տեսակետի ճշտությունն ակներև դարձնելու համար համեմատենք Կորյունի երկը «Պիտոյից գրքի» համապատասխան հատվածի հետ: Խնդրում եմ չչփոթել այս գիրքը Մովսես Խորենացուն վերագրվող «Գիրք պիտոյից» աշխատության հետ: «Պիտոյից գիրքը» 5-րդ դարից շատ առաջ հունահռոմեական աշխարհում տարածված *χρεια* գիրքն է, որի բովանդակությունը—օրինակները՝ ըստ ժամանակի ու միջավայրի փոխվում էին, իսկ սահմանումները անփոփոխ էին մնում: Կորյունը հավանաբար հունարեն խմբագրությունն է աչքի առաջ ունեցել:

Տեսնենք, ի՞նչպես է այդ գրքի մեջ սահմանված ներքողեանը:

«Ներքողեան է բան արտադրական եղելոյ բարեաց... ներքողելի է գղէմս, և գիրս, և գծամանակս, և գտեղիս...»

ա. Եւ ի գովելն պարտ և արժան է նախաշաւիղ առնել ըստ տեղոյ պատճառին:

բ. Ապա ղնել զագգն, և ղնոյն բաժանել ի գաւառս և ի նախաձնողս և ի հարս:

գ. Ապա զսնունդն. և բաժանել յուսումն և ի վարժս և յօրէնս:

դ. Եւ ապա ղմեծ գլուխ ներքողինին ղնել զգործսն. և ղնոյն բաժանել յանձն և ի մարմին և ի դիպուածս...

ե. Եւ ի վերայ այսոցիկ ղնել զբաղդատութիւնն յարադրութեամբ ներքողեցելումն զմեծագոյնսն ընդունել:

զ. Եւ ապա զ՛ի վերայ բանին՝ ի կատարման ըստ պատճառի»¹:

Սրանք են ներքողյանի ճարտասանական կանոնները: Պարտագիր չէ, որ ներքողողը հավասար ծախալով բոլոր կետերը գովերգի:

Այժմ տեսնենք, ինչպես են կիրառվել այդ կանոնները Մաշտոցի ներքողյանը կերտելիս:

Հորինվածքի կողմից Կորյունի այդ երկը հիմնականում համապատասխանում է «Պիտոյից գրքի» սահմանումներին: Այդ երկու գրական հուշարձանների մեջ նկատվող տարբերությունը կամ շեղումը հեշտութեամբ բացատրվում է այդ հուշարձաններում առկա նպատակադրութեամբ և տեղի ու ժամանակի պարագաներով: Կորյունն իր երկն սկսում է մի հակիրճ նախաբանով, որով հայտնում է, թե ում առաջադրանքով է գրում Մաշտոցի «վարքը»:

Նախաբանին հաջորդում է հոետորական արվեստով առաջ քաշված մի հարց՝ «Ից է՞ համարձակութիւն գրով նշանակել զվարս արանցն կատարելոց»: Կորյունը դրականապես է լուծում այդ հարցը՝ հիմնավորելով իր պատասխանը Աստվածաշնչից քաղած բազմաթիւ վկայություններով, ապա հանձն է առնում գրելու այդ երկը, «գի օրինակ և կանոն գլնի եկելոցն պաշտիցի», կամ «յօրինակ քաջալերիչ՝ հոգևոր ծննդոց իւրեանց, և որք նոքօք աշակերտելոց իցեն յագգս ագգաց»:—Սա է, ըստ Կորյունի՝ ներքողյանի նախաշաւիղը:

բ. Ներքողյանի հերոս Մաշտոցը ծնվել է Տարոնական գավառի Հացեկաց դյուղում, որդին է Վարդան անունով մի երեւելի մարդու:

—Այստեղ շատ հակիրճ ի կատար է ածված ներքողյանի կանոնների պահանջը. հիշատակված են՝ ծննդավայրը, գավառը, ծնողը, սակայն առանց գովքի: Ի՞նչը պիտի Կորյունը ներքողեր՝ ծննդավայրը, որ թերևս նրանով է հայտնի, որ Մաշտոցն այնտեղ է ծնվել. կամ գավառը, որ Միջնաշխարհի վաղուց փառաբանված գավառն է. կամ ծնողը, որ միայն Մաշտոցով է անվանի՞...

գ. Մաշտոցը մանկուց ուսանել է հունական (և ասորական) դպրութեանները, այնքան առաջադիմել, որ ընդունվել է թագավորական դիվանը, «լինել սպասաւոր արքայատուր հրամանացն»... ապա «տեղեկացեալ և հմուտ եղեալ աշխարհական կարգաց, ցանկալի հղեալ ղինուորական արուեստին իւ-

1. Մ ո վ ս է ս Խ ո Ր Ե Ն ա ց ի, Մատենադրութիւնք, երկ. տպ., ի Վենետիկ, 1865,—«Յագգս պիտոյից», գիրք հինգերորդ, էջ 413:

րոյ զօրականացն»²:— Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ էլ Կորյունը հետևել է «Պիտոյից գրքին»:

դ. Ապա հաջորդում է «մեծ զլուխ ներբողինին», այն է՝ ներբողվողի «գործը», բաժանելով այն «յանձն և ի մարմին և ի դիպուածս»... Ո՞րն է Մաշտոցի «գործը» — սխրագործությունը՝ ըստ Կորյունի:

1. Ճգնավորական, միայնակեցական սխրանքներ՝ «մերկանայր այնուհետև զիշխանակիր ցանկութիւնսն, և առեալ զխաշն պարծանաց՝ ելանէր զկնի ամենակեցոյց խաշիւոյն: Բազում և ազգի ազգի վշտակեցութիւն... կրէր... զանձն տուեալ՝ միայնաւորութեան, լեռնակեցութեան, քաղցի և ծարաւոյ և բանջարաճաշակութեան, արդիւնաց անլուսից, խարազնազգեստ և գետնատարած անկողնոց: Եւ բազում անգամ զհեշտական հանգիստ զիշերոյն և զհարկ բնոյ յտանաւոր տքնութեան ի թօթափել ական վճարէր»... Եվ այդ ամենով Մաշտոցը «պայծառացեալ՝ ծանօթական և հաճոյ լինէր աստուծոյ և մարդկան»³:

2. «Աւետարանական արուեստն» — ավետարանի քարոզչությունը:

3. Մաշտոցի ուշ ու միտքը ժողովրդի բարօրութունն է, նրա լուսավորությունը՝ «Եւ այնպէս տրամական հոգովք պաշարեալ և թակարդապատեալ և անկեալ ի ծուփս խորհրդոց, եթէ որպիսի արդեօք ելս իրացն գտանիցէ»⁴:

4. Բոլոր հոգսերի ու մտորումների պսակը գրեթէ գլուտն է և լուսավորությունը հայերի, վրացիների և աղվանների:

Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ էլ լիովին կիրառված են «Պիտոյից»-ի սահմանած կանոնները ներբողյանի համար:

ե. ...«դնել զբաղդատութիւնն յարադրութեամբ ներբողեցելումն զմեծագոյնսն ընդունել»:— Այստեղ Կորյունը Մաշտոցին բաղդատում է հոշակավոր Մովսես մարգարեի հետ և գերազանցությունը տալիս է հալ վարդապետին: Նա զգում է, որ իրեն կմեղադրեն այդպիսի բաղդատության համար, այնուամենայնիվ նա հանդգնում է նման համեմատություն անել, «քանզի և շկայ ինչ ի վերայ յայտնեօք և ծածկականօք զաստուածականն խոտել, քանզի միոյն աստուծոյ ամենազօրի շնորհք առ ամենայն ազգս երկրածնաց մատակարարին»⁵:

զ. Կրկին գովարանություն վարդապետի, որով ավարտում է ներբողյանը:

Կորյունը նկարագրում է Մաշտոցի կյանքի վերջին րոպեները և մահը. «սքանչելի խաշանման լուսաւոր շողաւոր ձե երեւէր ի վերայ ասպարանիցն, յորում երանելին վախճանէր»:

Մաշտոցի աճյունը նոր-քաղաքից (էջմիածնից) Օշական են հուղարկավորում մեծ բաղմությամբ «և այնու խաշանշան լուսաւոր յառաջխաղաց նշանան», իսկ երբ ամփոփում են աճյունը «նշանն աներևույթ լինէր»:

Ահա թե ինչպիսի ապոթեոզով է ավարտում Կորյունը իր վարդապետի ներբողյանը:

Ե զ ր ա կ ա ց ու թ յ ու ն ս:

Մաշտոցի «Վարքը» թե իր կառուցվածքով և թե հորինման կանոնների գծով միանգամայն համապատասխանում է ներբողյանի սահմանումներին ըստ

2 Կ ո Ր Յ ու ն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941, էջ 36:

3 Ա ն դ, էջ 38:

4 Ա ն դ, էջ 52:

5 Ա ն դ, էջ 92—94:

«Պիտոյից»-ի: Մաշտոցի «Պատմութիւնը» ժանրային տեսագծով ներբողյանի թերևս լավագույն նմուշն է հայ հին գրականութեան մեջ: Հետագայում ներբողյանը շատ ավելի է զարգանում՝ հասնելով իր կլասիկ շրջանին XIII—XIV դդ.:

2

Կորյունի երկի ժանրային պատկանելութիւնը պարզելուց հետո՝ այստեղ կցանկանայինք հակիրճ բնութագրել նաև այդ գրական հուշարձանի գրական-գեղարվեստական ու պատմագիտական արժեքը:

Եթե բնութեանս առարկա հուշարձանը ներբողյան է, ապա ուրեմն դա պետք է նաև գրական-գեղարվեստական արժեք ունենա: Հեղինակը պարզ գիտակցել է իր երկի բնույթը, ուստի և չի զլացել հնարավոր ստեղծագործական միջոցներով և հնարանքներով «ծաղկեցուցանել» իր պատմվածքը և արտահայտիչ ու առինքնող դարձնել մեծ Մաշտոցի կերպարը:

Երկի գրական-գեղարվեստական արժեքավորման տեսակետից առաջնակարգ նշանակութիւն ունեն հեղինակի լեզվի, ոճի, պատկերավոր արտահայտութեան առանձնահատկութիւններն ու արժանիքները: Շատ հակիրճ անդրադառնանք նաև այդ հարցին:

Բանասերներից ոմանք ըստ ամենայնի գրական գնահատական են տվել Կորյունի լեզվին, օրինակ՝ «Հայկազյան բառարանի» մեծավաստակ հեղինակները գրում են՝ «ոճն է բուն և հարազատ հայկարանութիւն, ուրեք պարզ և ուրեք վսեմ, այլ համառօտարանութիւնն բերէ զմթութիւն»: Ոմանք էլ ընդհակառակն բացասական գնահատական են տալիս, օրինակ՝ Ն. Աղոնցը բնութագրում է այսպես. «արհեստական և շինծու ոճ է, ճապաղ և ծանր, որպես ճանշող սայլ, և շունի մյուս ժամանակակիցների ոճի ճեմական թեթև և սահուն նազանքը»⁶: Բանասերների մեծ մասը տատանվում է այս երկու հիմնական իրարամերժ տեսակետների մեջ: Մեր կարծիքով Կորյունի լեզվի բազմակողմանի փոքր ինչ խանդավառ բնութագրութիւնը պատկանում է նորայր թյուզանդացուն: «Ճոռոճ, պերճ, վսեմ... Ի՛նչ հորդութիւն քաջահնչուն բառերու. որպիսի՛ ճախարակյալ պարբերութիւնք (զգ. période). ո՛րքան զարդք, ո՛րչափ ձևք և պեսպիսութիւնն ասացվածոց. ի՛նչպես ձայնդ կը հանգչի հավարտ մեն մի նախադասութեան՝ որպես թև ողորկ ոտանավոր մի կարգայիր. միանգամայն յուր պաճուճական առատութեան հետ՝ ինչպես լավ գիտե դերբայերով հատու և սեղմ դարձված տալ յուր գաղափարաց արտահայտութեան, և որչափ մեծ արվեստով կը զուգն մատենագրական բարձր լեզվին հատուկ ձևոց և շարվածոց՝ ընտանեկան խոսից ձևեր և շարվածներ»⁷: Ապա իր միտքը դյուրըմբռնելի դարձնելու համար նա Կորյունի լեզուն համեմատում է իր սննդակից Եզնիկի բառ ու ոճի հետ. «Եզնիկ և Կորյուն ոչ միայն ժամանակակիցք են, այլ և սննդակիցք և ուսումնակիցք, բայց ոճով կզտնազանին մեծապես: Զարդագիր են և երկոքին, այսու տարբերութեամբ, որ Եզնիկ ոչ երբեք կ'ախորժի սեթևեթել՝ տուժելով զհստակութիւն (զգ. clarté), մինչդեռ Կորյան զարդերն կ'աղոտացնեն հաճախ զմիտս բանին: Առաջինն՝ ի սկզբանե ցկատարած

⁶ «Հանդես Ամսօր.», 1927, էջ 400:

⁷ Ն ո Ր Ա Յ Ր Թ Յ Ո Ւ Ղ Ա Ն Դ Ա Յ Ի, Կորյուն վարդապետ և նորին թարգմանութիւնք, Տփղիս, 1909, էջ 10:

յուր գրությունն՝ կնամանի հեղասահ վտակի, որո ականակիտ շրերուն մեջն պայծառասկես կտեսնենք զհատակն. իսկ երկրորդն՝ շատ անգամ կարծես ուղիս մի է, որ կհոսի ծածկյալ ծաղկներով, և այս պատճառով աչք մեր շկարեն թափանցիկ լինել ընդ խորությունն: Առ Եղնկա միշտ կանոնավոր է քերականությունն... Ի վերջակիտն ի վերջակետ՝ բայ, գոյական, վերադիր, ձև, դարձված, ամենայն ինչ վճիտ է իբրև զվանակն (գղ. cristal): Այսորիկ աղագավ անաշխատ կհասկանանք զյուր զիրան, և դյուրավ կարող ենք թարգմանել համենայն արևմտյան բարբառս: Իսկ առ Կորյուն շին պակասիր ասացվածք, որ չըլլան կամ անկանոն կամ տարտամ (գղ. vague), բացատրությունք և բարդությունք, զորո անհնար է նույն իսկ աշխարհաբար հայերենի դարձնել, թող թե օտար լեզվի»⁸:

Եվ իսկապես Կորյունը «ծաղկեցնում է» Մաշտոցի մասին գրելիքը ոչ միայն «քաջահնչյուն բառերով», «ճախարակյալ պարբերություններով» դարդու պաճուճանքով, այլ և բանաստեղծական համեմատություններով ու հակադրություններով, սլատկերներով ու մակդիրներով, հիպերբոլաներով և մետաֆորաներով (փոխարևություններով) և այլն: Բերենք մի երկու օրինակ. «ուղղագոյնս նաւիցեմք զհամատարած ալիօքն վարդապետական ծովուն», կամ «ի վերայ համատարած լեռնացելոյ աստուածապատիժ ծովուն», «անցաւոր ժամանակօքս մատենապատում երկնաբերձ պայծառացուցեալ», կամ «նշանազիրքն իսկ յայլոց դպրութեանց թաղեալք և յարուցեալք դիպեցան» կամ՝ «որոց և ինքեանք իսկ (խոսքը աշակերտության մասին է) ի կողմանց և ի գաւառաց Հայաստան աշխարհին յորդեալք և դրդեալք՝ հասանէին ի բացեալ աղբիւրն դիտութեան»...

Կորյունն ունի կենդանի և հուզական նկարագրություններ՝ գրված պատկերավոր, սահուն ու անկաշկանդ: Բերենք մի երկու օրինակ.

«Յայնմ ժամանակի երանելի և ցանկալի աշխարհն Հայոց անպայման սքանչելի լինէր. յորում յանկարծ ուրեմն օրէնսուտոյց Մովսէս՝ մարգարէական դասուն, և յառաջադէմն Պաւղոս՝ բովանդակ առաքելական գնդով, հանդերձ աշխարհակեցոյց աւետարանան Քրիստոսի, միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն երկուց հաւասարելոցն՝ հայաբարբառք հայերէնախօրք գտան:

Անդ էր այնուհետև սրտալիր ուրախութիւն և ակնավայել տեսիլ հայելւոյն...»⁹ և այլն:

Ասես, զորահանդեսի կենդանի ու շարժուն (դինամիկ) նկարագրություն լինի, մինչդեռ Կորյունն ուլում է մի պարզ միտք ասել, թե Հին ու Նոր կտակարանները լիակատար թարգմանվել են հայերեն:

Բերենք ևս մի օրինակ...

«Եւ ոչ այնպէս մեծն Մովսէս զուարճանայր յէջս Սինէական լերինն. շասեմք, թէ առաւելօքն՝ պակասագոյն: Քանզի յաստուծոյ առեալ և աստուածագիր հրաման ի բազուկս այրն աստուածատես ի լեռնէն իջանէր. այլ վասն վրէժագործ ժողովրդեանն, որոց թիկունք ի տէրունիսն և կործան յերկիր, տիրադրուծք յիրեանց կուռս ձուլածուին երկիր պագանէին, և զնորին հրամանարերն սրտառուչ սրտաբեկ լացուցին քանզի ի տախտակացն խորտակելոց յայտնի եղեալ տեսանէր բերելոյն թախժութիւնն: Իսկ այսր երանելոյ (իմա

⁸ Ն օ ր ւ ր ք Բ Ե ր ւ օ ւ ր ան ց ի, անդ, էջ 111:

⁹ Կ օ ր ւ ր ան, Վարք, էջ 56:

Մաշտոցի), վասն որոյ ճառեալքս յարդարին, ոչ ըստ այնմ օրինակի, որ անդն գործեցան, այլ ինքն իւրով լցեալ հոգևոր մխիթարութեամբ՝ կարծեցեալ զընդունելեացն յօժարութիւն...»¹⁰:

Այսպիսի նկարագրութիւններ շատ կան Կորյունի փոքրիկ երկի մեջ:

Մեր հակիրճ բնութագրութիւնն անգամ ակնհայտ է դարձնում այն, որ զեռևս հայ գրականութեան ակունքի շրջանում մաշտոցյան սաների շարքում եռանդուն գործել է բանաստեղծական ավելունով ու ձիրքով օժտված մի մտահարուստ և վառ երևակայութիւն ունեցող պերճաբան գրող:

3

Դառնանք այժմ մեր հաշարձանի պատմագիտական-աղբյուրագիտական արժեքին:

Մեր բանասիրութեան մեջ Կորյունի երկը հաճախ է բնութեան առնվել հենց այս տեսագծով: Կարծիքները խիստ տարբեր են եղել: Բանասերներից ոմանք՝ թերագնահատելով այդ հաշարձանի պատմագիտական-աղբյուրագիտական նշանակութիւնը, վիշտ են հանում նրա պատմագրական արժեքը¹¹. մյուսները՝ ընդունելով անգամ այդ երկի մեջ հիշատակված պատմական տեղեկութիւնների պակասավորութիւնը, այնուամենայնիվ գտնում են, որ նրա հեղինակը «միակ վստահելի պատմիչն է 384—444, վաթսուն տարւան»¹²:

Մ. Արեղյանը՝ հիմնականում կողմնակից լինելով Գ. Ֆետիսյանի կարծիքին, միանգամայն ուրույն կերպով է հիմնավորում իր տեսակետը Կորյունի երկի արժեքի մասին: «Այս տիպի որևէ գրվածք գնահատելիս՝ ամենից առաջ պետք է նկատի ունենալ հեղինակի ծրագիրը, այսինքն՝ թե ինչ է ուղեցիլ գրել, և գրելու ժամանակը, դարը: Կորյունը հենց սկզբից հայտնում է, թե ինքը մտածել է գրել հայկական «գրի մասին, թե երբ և որ ժամանակ բաշխվեց և ինչպիսի մարդու ձեռով տրվեց այդ պատվածային նոր շնորհքը»... «Նա շատ լավ գործադրել է այն, ինչ որ ծրագրել է»—եզրակացնում է Մ. Արեղյանը: Ելնելով այս դրույթից՝ նա տրամաբանորեն և հիմնավորված հերքում է նորայր Բյուզանդացու և այլոց առարկութիւնները Կորյունի երկի պատմագիտական արժեքի դեմ: Նրա կարծիքով այդ երկը «հայ պատմական կյանքի նոր դարաշրջանի սկզբնավորութեան հետ ծանոթանալու նկատմամբ՝ ունեցել է և ունի շատ մեծ արժեք: Բավական է միայն ասել, որ եթե շինեք այդ գրքույկը, մենք շափազանց քիչ քան, այն էլ կասկածելի, կիմանայինք այնպիսի կարևոր եղելութեան մասին, ինչպիսին է հայ գրի ու գրականութեան սկզբնավորութիւնը»¹³:

Հարկ չկա այս հոդվածի մեջ մանրամասն խոսել բանասերների արտահայտած զանազան կարծիքների մասին և բանավիճել նրանց հետ: Կցանկանալի միայն շատ հակիրճ նշել այդ հաշարձանի պատմագիտական արժեքն ու նշանակութիւնը: Դրանք են՝

10 Կ ո Ր Ի ւ ն, անդ, էջ 52:

11 Ն ո Ր ա յ Ր Բ Յ ու զ ա ն դ ա ց ի, անդ, էջ 7—8:

12 Գ ա ո ն ի կ Ֆ ե տ գ լ յ ա ն, անդ, ներածութ., էջ ԻԵ—ԻԶ:

13 Մ. Արեղյան, Կորյուն, Վարդ Մաշտոցի, էջ 16 և «Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն», գիրք առաջին, էջ 155—156:

1. Կորյունը ականատես վիպող է: Նա բավականաչափ առարկայորեն նկարագրում է հասարակական գործչի իրական-պատմական սխրագործությունը: Հուշարձանի մեջ տեղ չունի «հրաշքը», գերբնական հրաշագործությունը, վարքագրության այդ անկապտելի տարրը: Մեր աչքի առաջ գործում է իրական մարդը և նրա գործերը նույնպես իրական են:

2. Ըստ Կորյունի՝ Մաշտոցը կատարում է իր «սխրագործությունը» ոչ թե «մենամարտելով բռնակալի կամ սատանայի հետ ի փառս հավատի», այլ ստեղծում է, ի կատար ածում իր մեծ գործը բարեկամների, աշխատակիցների, աշակերտների և հովանավորող անձերի օժանդակությամբ, ընդ որում մի առ մի հիշատակված են աշխատակիցները և նրանց ազգային պատկանելությունը (հայ, վրացի, աղվան, ասորի և հույն):

3. Գրերի հեղինակը սրբապսակով զարգարված «սուրբ», «ճգնավոր» չէ, որ հույսը զնում է միայն «աստծո շնորհի» վրա, այլ իրական պետական-հասարակական գործիչ, որը պարզ գիտակցում է դրի ու գրականության նշանակությունը ժողովրդի լուսավորության գործում և որը անդադրում աշխատում է իր կետ նպատակին հասնելու հենց դրա համար էլ նա զնում է ավելի կուլտուրական երկրներ, օգնություն է փնտրում, իսկ երբ ստանում է որոնածը, սիրով բաժին է հանում բոլոր նրանց, որ նրա կարիքն է զգում:

4. Կորյունի երկի մեջ պարզ գիտակցված է գիր ու գրականության մեծ դերը ժողովրդին համախմբելու գործում. «Եւ արդ զնոսա, որ յայնչափ ի մասնաւոր և ի բաժանեալ լեզուացն ժողովեցան, միով աստուածաբարբառ պատգամօքն մի ազգ կապեալ՝ փառաբանիչք միոյ աստուծոյ յօրինէր»¹⁴: Տարակույս չկա, որ այս հիմնական միտքը Կորյունը ժառանգել է մեծ Վարդապետից:

5. Հայ պատմագրության մեջ միայն Կորյունի երկասիրության մեջ են թվարկված Հայաստանի, Վրաստանի և Աղվանքի պետական, հասարակական ու եկեղեցական գործիչները, որոնք մեծապես օգնել են Մաշտոցին վիթխարի գործունեություն ծավալելու ժողովրդի լուսավորության բնագավառում: Այստեղ են թվարկված նաև հույն և ասորի պետական և հասարակական գործիչները: Մ. Խորենացին և մյուս պատմագիրները Կորյունից են քաղում իրենց տեղեկությունները:

Կորյունի գրքի մեջ հիշատակված բոլոր գործիչները ժամանակակիցներ են, միևնույն սերնդի ներկայացուցիչներ և բոլորն էլ այս կամ այն ձևով նպաստել են հայ, վրաց և աղվան գիր ու գրականության սկզբնավորությանը:

6. Կորյունը պահպանել է արժեքավոր տեղեկություններ բարբարիանոս աղանդի ու նրա ճնշման, ինչպես նաև այլ եկեղեցական իրադարձությունների մասին:

7. Ոչ մի հայ մատենագիր այնքան մանրամասն, հետևողական և վավերական չի պատմում հայ, վրաց և աղվան հարևան ժողովուրդների գիր ու գրականության սկզբնավորության և կատարած թարգմանությունների մասին, որքան այդ անում է Կորյունն իր փոքրածավալ գրքույկով:

Կարելի է շատ բան պահանջել մի ականատես հեղինակից, բայց անպայման պետք է հաշվի առնել այն, ինչպես արդարացի նշում է Մ. Արեղյանը, թե ինչ է նպատակադրվել գրելու ինքը հեղինակը: Կորյունը նպատակ չի

¹⁴ Կորյուն, անդ, էջ 64:

ունեցել գրելու ընդարձակ պատմություն, այլ միայն կարևորագույնը, ինչպես ասում է ինքը. «Ոչ սուտապատում ճարտարախօս եղեալ առ ի մերոց բանից զհօրէն իմոյ կարգեցաք, այլ զյաճախագոյնն թողեալ... զհամառօտս կարգեցաք, որ ոչ միայն մեզ, այլ և որ զմատեանս ընթեռնուն՝ յայտնի է», կամ «անցեալ զբազմախումբ արգասեօք սրբոցն՝ առ ի մանրակրկիտ առնելոց զկարևորագոյնս պատմելոյ զհանգամանս»¹⁵:

Կորյունը կատարել է այն, ինչ ծրագրած է եղել, և լավ է կատարել:

8. Սահակ Պարթևի մահվան տարին, ամիսը, օրը և ժամը (439 թ. սեպտեմբերի 7, հինգշաբթի ժ. 2-ին,—այդ օրը նրա ծննդյան օրն է), իսկ Մաշտոցինը՝ տարին, ամիսը և օրը (440 թ. փետրվարի 17, շաբաթ), հաղորդված են այնպիսի ճշտությամբ, որ դրանք կարող են ելակետային թվական հանդիսանալ V դարի առաջին կեսի հայ հասարակական կյանքի մի շարք կարևորագույն իրադարձությունների թվականները ճշգրտելու գծով:

9. Կորյունի երկը անժխտելի նշանակություն ունի նաև հայ հին գրականության պատմության համար, որպես մի պատմագրական երկասիրություն, որն ունի սերտ, բայց մինչև օրս ոչ լրիվ պարզաբանված կապեր V դարի մի շարք կարևորագույն գրական հուշարձանների հետ, ինչպես նաև հայոց գրական լեզվի պատմության համար, որպես նույն դարաշրջանի սակավաթիվ ինքնուրույն գրական հուշարձաններից մեկը:

10. Ժամանակագրության գծով Կորյունի երկը փոքր ինչ կաղուճ է: Այդ հանգամանքը կարելի է բացատրել երեք հիմնական պատճառներով.

Նախ՝ այդ երկի ժանրային բնույթով. Կորյունը ոչ թե պատմագրական երկ է գրել, այլ ներբողյան, գովաբանական մի ճառ, որի մեջ գերիշխող պիտի հանդիսանա հերոսի ներքին բարեմասնությունների դրսևորումը և նրա սրբազործության մեծությունը.

Երկրորդ՝ Կորյունն իր դարի զավակն է. հայտնի է, որ V դարի առաջին կեսի հայ պատմագիրները այնքան էլ «բարեկամ», «համերաշխ» չէին ժամանակագրության հետ: Ինչպես Բուզանդի և Ագաթանգեղոսի երկերում, այնպես էլ Կորյունի մոտ սովորական են հետևյալ «ժամանակագրական ֆորմուլաները»՝ «և յետ այնորիկ», «ապա յետ այնորիկ», «այնուհետև», «աուրստ բազումս», «յայնժամ», «յայնմ ժամանակի», «առ որով ժամանակաւ», «դարձեալ յետ ժամանակի ինչ ընդ մէջ անցելոյ» և այլն:

Երրորդ՝ Կորյունի երկի մեջ կան մի քանի ժամանակագրական տվյալներ, սակայն դրանց մի մասն էլ խանգարված է ու եղծված և անհրաժեշտ է ճշգրտել ձեռագիրների մանրակրկիտ բաղդատությամբ:

Չնայած վերոհիշյալին՝ երկի ԻԹ հատվածում՝ ըստ Մ. Արեղյանի բաժանման՝ առկա է Մաշտոցի կյանքի ու գործունեության «համար ամաց»-ը, որով հնարավոր է ճշտել V դարի առաջին կեսի պատմական իրադարձությունների թվականներից մի քանիսը, օրինակ՝ Մաշտոցի կրոնավորության, հայ գրերի գյուտի ու գրականության սկզբնավորության, ինչպես նաև Սահակի ու Մաշտոցի մահվան տարեթվերը:

11. Մեծ է Կորյունի ծավալով փոքր այդ երկասիրության արժեքը: «Յառաջիմաց» հեղինակը պարզ գիտակցում էր, թե ինչ կարևոր դեր է վերապահված այդ գրքույկին, որը կյանքի է կոչված «յօրինակ քաջալերիչ՝ հոգևոր ծննդոց»:

¹⁵ Կորյուն, անգ, էջ 98:

իրեանց, և որք նորօք աշակերտելոց իցին յազգս ազգաց» (ԻԸ): Այդ եզրակացութեանն էր հանգել նա՝ տեսնելով աննախադեպ այն ձգողական ուժը, որով տողորված էր Մաշտոցը, որպես հարազատ ժողովրդի մեծ Վարդապետը, և որը տարերայնորեն դեպ իրեն էր քաշում աշակերտողների հոծ խմբեր՝ «որոց և ինքեանք իսկ (իմա՛ աշակերտները) ի կողմանց և ի դաւառաց Հայաստան աշխարհին՝ յորդեալք և դրդեալք հասանէին ի բացեալ աղբիւրն գիտութեան...» (ԺԲ): Մեր այսօրվա տերմինաբանութեամբ ասած՝ դա մի կատարյալ մասսայական շարժում էր դեպի մեսրոպյան դպրոցը, դեպի գիր ու գրականությունը:

Ահա մաշտոցյան այս դարբնոցում մեծ Վարդապետի և նրա աշակերտների միջոցով կոփվել, հղկվել ու մարզվել են այն մարտիկները, որոնք գրչով ու խոսքով, սեփական կոճերով ու կրճքով դարեր շարունակ պաշտպանում էին և պաշտպանել են հարազատ ժողովրդի անկախությունը, նրա ազգային մշակույթի ինքնուրույնությունն ընդդեմ ամեն տեսակի դավթիչների:

«Մի ժողովուրդ,—ասում է իմ սիրելի ուսուցիչ, հռչակավոր հայագետ-հայասեր պրոֆ. դ-ր Յոզեֆ Մարկվարտը—Հովսեփ Բղեշխը, ինչպես սիրում էր մեկ-մեկ գրել հարգելի գիտնականը,—որն իր ծոցից ծնել է այդպիսի մարդիկ և պաշտում է նրանց, որպես իր հերոսների, քանի դեռ նա հետևում է նրանց օրինակին, չի կարող երբեք բնաջնջվել, որքան էլ թուրքերը, քրդերը, թաթարները, պարսիկները և բոլոր մեծ տերությունները հակառակ լինեն նրան»¹⁶:

К. А. МЕЛИК-ОГАНДЖАНЯН

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ «ЖИТИЯ МАШТОЦА» КОРЮНА

(Р е з ю м е)

Автор статьи задался целью уточнить жанр этого литературного памятника, а также дать объективную оценку его в историко-литературном и историографическом аспектах.

Как известно, этот литературный памятник не имеет исстари установленного заглавия: в одних списках он называется «Историей» («Պատմութիւն»), в других—«Житием» («Վարք» или «Յիշատակ վարուց»).

Детальное исследование памятника показало, что это произведение не является всесторонним, объективным повествованием о жизни и деятельности Маштоца. Это обстоятельство обратило на себя внимание еще Мовсеса Хоренаци и Лазара Парбеци (V в.). Хоренаци полагает, что в нем роль Саака Партева умалена, а потому обещает написать специальный труд о нем, а Парбеци, сжато излагая содержание труда

¹⁶ Prof. Jos. Marquart. Über den Ursprung des armenischen Alphabets in Verbindung mit der Biographie des heiligen Mašt'oc', Wien, 1917, էջ 7—8:

Корюна, уделяет особое внимание деятельности Саака, представляя его организатором и руководителем всей просветительской деятельности Маштоца и его учеников. Это же обстоятельство побудило Хосрова (V в.) написать специальный, ныне утраченный труд—«История Саака Партева».

Произведение Корюна не принадлежит также к житийному жанру, в котором ярко изображены были бы чудеса, борьба героя с демонами, бесами и т. д.

Автору статьи кажется, что изучаемое произведение относится к жанру панегирика, похвального слова, в котором превозносится деятельность любимого учителя, воздается ему высшая хвала. В этих целях Корюн руководствуется весьма распространенной в греко-римском мире (IV—V вв.) книгой канонов—«Книгой Хрий», переведенной еще в V в. на армянский язык.

В «Книге Хрий» для составления панегирика, похвального слова, соблюдается шесть основных канонов с детализацией каждого канона на более мелкие пункты. Труд Корюна до мельчайших подробностей соответствует всем требованиям «Книги Хрий», правила которого он применяет в своем похвальном слове о Маштоце. Труд Корюна первый по времени панегирик в древнеармянской оригинальной литературе.

Во второй части статьи автор сжато характеризует литературно-художественную и историографическую ценность этого памятника. Здесь подвергнуты детальному анализу стиль Корюна, красочное описание разных эпизодов из жизни Маштоца, подлинность повествуемых им историко-культурных событий. Как повествователь, он правдив, ибо, будучи любимым учеником великого Маштоца, был неотлучным очевидцем, участником всей деятельности гениального просветителя на благо братских народов армян, иберов и агван.

Не ускользнули от внимания автора статьи и погрешности труда Корюна, как-то: описательная форма определения времени того или иного события («вслед за тем», «засим», «в то время» и т. д.) вместо точной хронологии, искажение некоторых хронологических дат, имеющих в труде, наконец, высокопарность стиля.

K. A. MELIK-OHANDJANIAN

DES PARTICULARITES DE GENRE ET DE LA VALEUR
HISTORICO-LITTERAIRE ET HISTORIOGRAPHIQUE DE LA
„VIE DE MACHTOTZ“ DE KORIUN

L'auteur de l'article se pose pour tâche de déterminer le genre de ce monument littéraire qu'il veut apprécier à sa juste valeur historico-littéraire et historiographique.

Cet ouvrage, comme on le sait, n'a jamais porté de titre bien défini: on rencontre, dans certains catalogues, „Histoire“ (աՊատմութիւն) ou encore „Vie“ (սՎարք ou «Յիշատակ վարք»).

Une étude approfondie montre que cet ouvrage n'est point une relation complète et objective de la vie et de l'activité de Machtotz. Ce fait avait attiré l'attention de Moïse de Khorène et de Lazare de Pharbe (Ve siècle). D'après Moïse de Khorène, le rôle de Sahak Parthev s'y trouve amoindri, ce qui lui fait promettre de consacrer un ouvrage à son intention. Quant à Lazare de Pharbe, tout en donnant un résumé de l'ouvrage de Koriun, il accorde une attention spéciale à l'activité de Sahak qu'il présente comme le chef et l'organisateur de toute l'oeuvre culturelle de Machtotz et de ses élèves. Cette circonstance avait incité Khosrov (Ve siècle) à composer son „Histoire de Sahak Parthev“, ouvrage aujourd'hui disparu.

L'ouvrage de Koriun n'appartient pas plus au genre hagiographique, où ne manqueraient point miracles et combats de héros contre diables et démons, etc.

L'auteur de l'article pense être en présence d'un ouvrage qu'il faut rapporter au genre panégyrique, exaltant l'oeuvre du maître respecté et le comblant de louanges. Dans ce même but, Koriun s'inspire du „Livre des Chries“, livre canonique traduit en arménien dès le Ve siècle et très répandu dans le monde gréco-romain aux IVe et Ve siècles.

Le „Livre des Chries“ indique six canons majeurs, composés de nombreux points, à suivre dans la rédaction des panégyriques. L'ouvrage de Koriun qui répond aux exigences du „Livre des Chries“ jusqu'aux moindres détails, est par ordre de date, le premier panégyrique dans la littérature arménienne originale ancienne.

L'auteur traite, dans le second chapitre de l'article, de la valeur littéraire, artistique et historiographique de l'ouvrage examiné. Le style de Koriun, tout comme la vivante relation des différentes étapes de la vie de Machtotz, y est soumis à une analyse des plus détaillées. Quant à la véracité des événements historiques et culturels reproduits chez Koriun, ce dernier, élève choyé du grand Machtotz, témoin oculaire invariablement présent, apportant sa part de contribution à l'oeuvre du génial illuminateur des peuples arménien, ibérien et aghovan frères, en tant que narrateur est véridique.

Les défauts de l'ouvrage de Koriun n'ont point échappé à l'attention de l'auteur de l'article, comme, par exemple, la manière de situer dans le temps tel ou tel événement („après quoi“, „ensuite“, „à cette époque“ etc.) qui ne saurait remplacer une chronologie exacte, ou l'altération de certaines dates ou encore le ton emphatique.

